

ОЛІГАРХІЗАЦІЯ ЯК КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Т. К. Пояркова

*Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова;
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9;
тел. +380(44) 234-11-08; e-mail: rosin13@ukr.net*

У статті розглядається процес олігархізації української політичної системи як закономірний наслідок «перебудови» – останньої модернізаційної спроби. Виокремлюються основні риси цього явища: концентрація влади в колі сім'ї, відсторонення соціуму від політичного процесу, залежність політичної системи від геополітичного середовища. Визначається, що умовою виживання олігархічної влади є симбіотичні «радянські-неофеодальні» методи: дозвіл на ведення бізнесу, державна підтримка провладного кола та посилення силового контролю над соціумом, що самі по собі зумовлюють дисфункціональність політичної системи.

Ключові слова: олігархізація, модернізація, кризовий синдром модернізації.

В сучасній українській політичній науці переважають два полярні підходи до визначення результатів модернізаційного процесу. Для першого підходу характерне наголошення на відповідності модернізаційних зрушень певному ідеалу у вигляді творення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права та розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування [11, с.42].

Поряд із цим існує думка, що «оперування абстрактними поняттями не дає змоги адекватно описувати та інтерпретувати існуючу дійсність» [5, с.8]. Ця позиція уможливіє аналіз взаємодії традиційного та сучасного у творенні нової системи, яка, набуваючи власних системних характеристик, оригінального механізму самовідтворення і підтримання стабільності, запозичує у традиції адаптивний досвід.

Такий підхід виправдовує звернення до поняття «кризовий синдром модернізації», методологічними перевагами якого є охоплення, по-перше, причин, що зумовлюють модернізацію політичної системи, та, по-друге, її наслідків – у вигляді можливих сценаріїв поведінки системи.

У цих рамках причини виникнення кризового синдрому модернізації можна описати за допомогою достатньої кількості зовнішніх та внутрішніх параметрів [8]. Так, внутрішній стан політичної системи

можна діагностувати за ознаками: 1) єдності елітного прошарку; 2) зв'язності соціуму; 3) якості політичних інфраструктурних каналів, а політичні інтереси інших геополітичних гравців визначають зовнішні параметри впливу на політичну систему.

Щодо наслідків невдалої модернізації, то вони втілюються в таких загальних сценаріях, як руйнація, деградація або зависання політичної системи. Отже, в окреслених межах олігархізація є проявом інерції перебудови як невдалої спроби оновлення радянської політичної системи.

На нашу думку, для описання єдності політичної еліти доцільно використати поняття «субстанціональної константи» – того, що становить ядро її відтворення [4, с.107]. Константою радянської політичної еліти був «кодекс честі»: допомагати будь-що «своїм» та утаємничувати важливу інформацію від інших. Ці неписані правила поведінки радянського панівного класу зумовлювалися прихованим відбором на підставі особистої відданості та закріплювалися привілеями (доступність житла, соціальних благ (відпочинок, закордонні поїздки).

Перебудова започаткувала руйнацію константного ядра радянської політичної еліти. По-перше, переведення державної власності у приватну, де партійні, комсомольські діячі разом із державними чиновниками мали преференції у розподілі власності, не могло не підточувати підстави для єдності.

По-друге, втручання центральної партійної влади у периферійні справи після прийняття «Декларації про суверенітет Росії» (12.06.1990), яка оголосила верховенство Конституції та законів РСФСР, що на практиці означало заперечення союзного законодавства та фактичне підпорядкування союзної державної власності Росії, – стимулювало пошук українською номенклатурою нових підстав легітимації децентралізації влади.

З одного боку, таким виходом стало одержання позасистемної підтримки. Це проявилось в тому, що панівний клас країни легко йшов на однобічні поступки іншим геополітичним гравцям без будь-яких попередніх домовленостей. Показовою стала однобічна відмова української держави від ядерного статусу, що документально підтверджувалося Декларацією про державний суверенітет України (16.07.1990).

З іншого, певний внесок у вирішення цього завдання зробив націоналістичний рух. Історія появи Руху в Україні в умовах цензури та тотального контролю з боку ЦК КПУ засвідчує принципову зацікавленість та дозвіл на це партійної української верхівки, оскільки «серед ініціаторів і організаторів Руху переважали особи, котрим було що втрачати: посади, партійно-радянський авторитет, добробут дітей» [3, с.18]. Те, що Рух відразу почали сприймати як альтернативний проект партії, засвідчує, наскільки серйозним було розмежування в самому правлячому класі щодо визнання необхідності оновлення.

Як можна побачити, трансформація радянського панівного класу зумовила диференціацію та радикалізацію ідеологічних поглядів (що стала підставою для багатопартійності) та просторове розмежування (між центральною та регіональною номенклатурою).

Водночас українська політична еліта складалася на тлі деградаційних процесів (відкату до попередніх фіксованих орієнтацій), де підставою для творення нового типу елітарної єдності стала «територіальність» [12, с.29]. Фактор спільного територіального походження в поєднанні зі спільною історією отримання власності знецінював підстави для номенклатурної єдності, що й призвело до конкуренції політико-економічних корпорацій, які почергово приходять до влади і вибудовують власну державу без будь-якого принципу спадковості, але обов'язково з яскраво визначеною провінційністю (дніпропетровською, донецькою та галицькою) [9, с.57].

Наступний чинник, що вплинув на оформлення української політичної еліти, – впливовість кримінальних угруповань, які змогли конвертувати власну організованість у творення структур для збереження власності, а це спричинило консолідацію олігархічної верхівки (як номенклатурного, так і кримінального походження).

Поступово почала виокремлюватися нова «субстанціональна константа». По-перше, це подяка за отримані послуги. (Так, В. Янукович у липні 2004 р. сприяв приватизації найбільшого металургійного комбінату «Криворіжсталь» на користь Р. Ахметова та В. Пінчука). По-друге – дія принципу «переможець отримує все». (Ю. Тимошенко з призначенням віце-прем'єром з питань паливно-енергетичного комплексу в уряді В. Ющенка (30.12.1999) вивела на світ тіньові схеми перекачування державного капіталу з енергетичного сектору, внаслідок чого постраждав бізнес В. Пінчука та О. Волкова (СДПУ(о)). По-третє, зведення опонентів-конкурентів до рівня «ворогів» та усунення їх від влади. Відповідно до цієї логіки восени 2001 р. Генпрокуратура звернулася до Верховної Ради з проханням дати згоду на притягнення Ю. Тимошенко до відповідальності за звинуваченням її як колишнього керівника корпорації ЄЕСУ: у хабарах Лазаренку, представникам Міністерства оборони Росії; у зловживанні службовим становищем; ухиленні від податків в особливо великих розмірах; у привласненні чужої власності; в контрабанді російського газу через кордони України. По-четверте – втрата місця в ієрархії після усунення патрона як зворотний бік надзалежності від головних персон. (Наприклад, Ю. Тимошенко втратила посаду голови ЄЕСУ після відставки П. Лазаренка).

Таким чином, поступово вибудовувалася нова ієрархія з чіткими неофеодальними рисами: статусною залежністю від території та окремої впливової персони.

Прихід до влади президента В. Януковича (25.02.2010), всупереч оголошеному «курсу на модернізацію», демонструє певні ознаки «радя-

нізації». Так, поновлена Конституція 1996 р. повернула стан сильної вертикалі влади, відтак обласні та районні ради перетворилися на придатки обласних та районних адміністрацій. Цій тактичній меті послугували: 1) заміна голів держадміністрації; 2) створення Ради Регіонів для взаємодії центральних органів влади та місцевого самоврядування (9.04.2010); 3) аудит попереднього державного управління.

Поряд із цим виокремлюється і помітна тенденція концентрації влади у колі наближених до «сім'ї» Президента. Ця риса поступово починає переформатовувати елітарну єдність і дещо в урізаному варіанті поновлювати «субстанціональну константу» радянської влади: поширення привілеїв на «своїх» та втаємничення будь-якої впливової інформації від інших.

Цим можна пояснити: 1) кількісне зменшення олігархів, що ведуть самостійну політичну гру, та перехід олігархів зі стану політичних гравців до ролі спонсорів членів родинного кола; 2) посилення залежності медіа-простору через контроль над власниками. Так, В. Хорошковському довелося продати канал «Інтер» після критичних виступів стосовно призначення М. Азарова головою Кабміну. До цього лояльність олігарха до влади підкріплювалася можливістю суміщення посад у силовому відомстві та медіахолдингу.

Таким чином, олігархізація перетворює політичну інфраструктуру на односторонній канал, де медійний простір демонструє ознаки крайньої імітаційності, а опірні значення слів перевернуто (наприклад, поняття «оптимізація» приховує катастрофічне скорочення соціального пакету, ставлячи соціум перед фактом виживання найсильніших і приреченості людей похилого віку), а будь-яка інформація подається в потрібному владі ракурсі на тлі відсутності серйозного аналітичного аналізу.

Наслідками цього процесу є розквіт популізму та безвідповідальність влади, що свідчить про асиметрію між викликами, які отримує політична система, та відповідями, що генерує політична еліта та транслює на соціум, що втілюється в тяжінні до ручного керування, ситуативності того або іншого рішення, прагненні за будь-яку ціну заробити політичний капітал (видання бажаного за дійсне: переконання в «покращенні» життя на фоні падіння економіки та зростання безробіття). Все це доводить, що панівний клас замість вирішення соціально значущих проблем займається імітацією політичної діяльності.

Водночас на сьогоднішню ситуацію впливає ще один спадок радянської політичної системи. Як зазначає О. Новакова, традиції та настанови радянського періоду були свідомо орієнтовані на розрив із минулим, оскільки «радянська традиція, найближча в історичному часі, не зуміла стати міцною, внутрішньою традицією всього народу. Це пов'язане з тим, що вона трималася на зовнішньому примусі, мала характер жорсткого ритуалу» [6].

Постперебудовне двадцятиріччя відтворило цю рису, зумовивши знаходження суспільних верств у різних часових та просторових координатах. Так, пенсіонерів і сільських жителів відкинуто в часи післявоєнної розрухи, де відсутня комунікаційна інфраструктура. Представники бюджетної сфери орієнтуються на критерії часів «застою», де їх посади та оклади були престижними. Розмежування за часом ілюструють пострадянські очікування на допомогу держави. Український бізнес відтворює стратегії 90-х рр. у рейдерських захопленнях підприємств. Політична еліта «живиться» радянськими уявленнями про владу, де її основними функціями були дозвіл і контроль. І лише невеликий сегмент суспільства відповідає уявленням про мобільне сучасне, не прив'язане до певної території.

Безкінечне травмування соціальної тканини спричинило брак суб'єктності політичного процесу. Виявилось, що соціальні прошарки, які мали вплив у попередній період, зараз його остаточно втратили. Робочий клас деградував, а профспілки замість організованого протистояння владі перетворилися на філіали, підконтрольні їй та власникам. Політична опозиція, позиціонуючи себе як окрему від панівного прошарку силу, тим не менш не має артикульованої мети отримання влади та уявлення про те, що необхідно робити в країні після перемоги на виборах. Не відбулося і утворення української нації. Замість того «в Україні існують два народи: в той час, коли західні українці живуть спогадами та мріями про європейську спільноту, східні та південні є прибічниками ідеї солідарності з братніми руським та білоруським народом» [9, с.106].

Відтак закономірним є збільшення ваги емоційних виступів проти влади. Загальна незадоволеність наявним станом на тлі абсолютної безвідповідальності влади провокує агресивність дій пересічних громадян проти неї як «ворога» суспільства. Отже, розгром райвідділку міліції, нищення свиноферми керівника районного УМВС В. Синицького внаслідок Врадіївської трагедії не є винятками [2].

Це означає, що виживання елітного прошарку в короткій перспективі буде визначатися ступенем відмежування від соціуму, в довгій – контролем над силовими структурами. В цьому міститься пояснення провладної практики, спрямованої на руйнацію армії та збільшення повноважень внутрішніх військ – до практичної безкарності.

Закономірною платою за збереження влади стає і втрата геополітичного впливу. Не є випадковим, що тактика «підкупу без вимог» знайшла продовження й у XXI ст. Так, Президент України В. Янукович у заяві від 12.04.2010 повідомив про передання США останніх запасів високозбагаченого урану, що використовувалися винятково для наукових цілей. Відтак за зовнішньополітичну підтримку США було віддано можливість відновлення статусу ядерної держави.

Цей підхід було застосовано і щодо Росії. На зустрічі з президентом Росії Д. Медведевим (21.04.2010) були підписані угоди, де всупереч

Конституції зафіксовано перебування на території країни військової бази іноземної держави. У квітні 2010 р. між президентами України та Росії підписано угоду з питань перебування Чорноморського флоту на території України («Харківські угоди»), де термін знаходження військової іноземної бази продовжено до 2042 р. в обмін на обіцянку внесення поправок до Контракту від 19.01.09 між ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України».

Як можна побачити, перше десятиріччя української незалежності – це відновлення вибудовування влади на підставах, характерних для доіндустріальної доби, з показовим істотним звуженням щодо: 1) відчуття часу (від розрізнення минулого (дореволюційний час) та уявлення про майбутнє (комунізм) – до життя сьогодні («зараз»)); 2) співвіднесення з простором: від приналежності до великої країни СРСР – до місця народження.

Якщо розвиток першого десятиріччя незалежної України відбувся під впливом диференційного вектору, то початок ХХІ ст. відзначився перевагою уніфікаційних тенденцій. Так, перший період незалежності характеризувався гучним оголошенням руху до демократії, що супроводжувалося творенням партій, ініційованим високопосадовцями і з використанням адміністративних важелів для стимулювання вступу до них (часто на територіальній підставі).

Зростання впливовості «сім'ї» та особисто В. Януковича автоматично означає зменшення ваги різних регіональних кланів, що у віддаленій перспективі призведе до неминучого падіння впливу олігархів.

Зазначимо, що формування «кола сім'ї» не є оновленням політичної еліти, незважаючи на появу нових, більш молодих облич, оскільки не трансформується уявлення ні про проблеми, що постають перед системою, ні про засоби їх вирішення. Це відображення певних структуротвірних процесів на тлі деградаційного переосвоєння часу та простору, на підставі якого формується нова ієрархія.

Звідси стає зрозумілим, що в дійсності курс на «модернізацію» прикриває: монополізацію влади, маргіналізацію опозиції; вибудовування вертикалі влади, контрольованість судової та законодавчої гілок влади; обмеження свободи зібрань та мітингів; усунення від влади (зняття з посад губернаторського корпусу та силових відомств) усіх прихильників попередньої влади та формування адміністративного ресурсу.

В цьому сенсі можна погодитися з думкою А. Окари: якщо для Росії модернізація слугує прикриттям переходу від статусу країни-гегемона до становища країни-експортера природних ресурсів, то для України – перетворенням держави на корпорацію донецьким кланом на чолі з Партією регіонів [7].

На основі викладеного можна зробити висновок, що олігархізація є станом переходу від сценарію спрощення до деградації, який призво-

дить до появи феодальних ознак у вигляді спадковості влади та відродження політичного васалітету і певних рис радянського стилю керування: отримання влади через посаду та особистісну відданість патрону.

Логіка розгортання сценарного переходу вимагає максималізації контрольованості соціуму та веде до збільшення ваги силових контролюючих структур, оскільки основою виживання олігархічного режиму є запобігання появі незалежних прошарків, харизматичних лідерів. Водночас цей процес зумовлює підвищення вразливості політичної системи через ситуативність політичних дій, зумовлених відсутністю конкуренції серед вузької правлячої групи.

Поєднання всіх цих обставин збільшує вірогідність агресивних, емоційних виступів соціуму проти влади в самій системі та, як наслідок, веде до втрати зовнішньої стійкості політичної системи до впливу геополітичного оточення. Таким чином, олігархізація засвідчує, що запорукою виживання правлячого кола стає руйнація існуючої політичної системи.

В таких умовах, стратегія подолання кризового синдрому модернізації як хронічної дисфункціональності політичної системи з множиною симптомів повинна базуватися на: 1) недопущенні вузькогрупового відтворення політичної еліти; 2) подоланні капсулювання через відкриття каналів інкорпорування до політичної еліти найбільш успішних представників інших соціальних верств; 3) відкритті та доступності «соціальних ліфтів» як виходу для реалізації творчого суспільного потенціалу; 4) формування нової соціальної зв'язності у вигляді ідеалів соціальної єдності, де об'єднувальним чинником є майбутнє дітей на основі справедливості та нових структур, що підтримують колективну діяльність; 5) вибудовуванні нової політичної інфраструктури – як засобу системної інтеграції та консолідації суспільства з конкурентним медійним простором та незалежним громадським телебаченням; 6) створенні адекватної освіти з навичками самостійного пізнання життя і творчого освоєння світу (на базі якої стане можливим формулювання нових цілей та мети існування українського соціуму).

Література

1. Бурлачук В. Власть, ритуал и «оранжевая революция» / Виктор Бурлачук // Соціологічне знання та влада. – К.: Стилос, 2005. – С. 63-75.
2. «Врадіївська» справа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ubg.ua/Український бізнес ресурс](http://ubg.ua/Український_бізнес_ресурс.../vradvska-sprava-241507).../vradvska-sprava-241507 22.07.13.
3. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія / Г.І.Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.
4. Кочубей Л.О. Політична еліта та політичний клас: класичні зарубіжні концепції / Л.О.Кочубей // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ-Миколаїв: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип.17. – С. 96-107.

5. Левенець Ю.А. Політична система сучасної України – категоріальний аналіз / Ю.А.Левенець // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип.17. – С. 8-10.
6. Новакова О.В. Сучасні аспекти розвитку теорії демократичного транзиту [Електронний ресурс] / О.В.Новакова. – Режим доступу: dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/.../887
7. Окара А. Back to USSR. За 100 днів Янукович змінив Україну до незнаваності / Андрей Окара // Московський комсомолец. – 4.06.2010.
8. Пояркова Т.К. Кризовий синдром як мультикризове явище / Т.К.Пояркова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – 2011. – Вип.5. – С. 93-98.
9. Толочко П. Україна: государство или страна? / Петр Толочко. – К.: Довіра, 2008. – 208 с.
10. Томенко М. Історія української Конституції [Електронний ресурс] / Микола Томенко. – Режим доступу: tomenko.ua/.../istoriya-ukrajinskoji-konstyt.
11. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М.М.Розумного (заг. ред.), О.А.Корнієвського, В.М.Яблонського, С.О.Янішевського. – К.: НІСД, 2011. – 328 с.
12. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине [Електронний ресурс] / Николай Шульга. – К.: ООО «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с. – Режим доступу: i-soc.com.ua/institute/shulga_dreyf.pdf

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Дерев'янком С.М., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)

OLIGARCHIZATION AS A CRISIS SYNDROME OF MODERNIZATION OF INDEPENDENT UKRAINE

T. K. Poiarkova

*National Pedagogical Dragomanov University;
01601, Kyiv, Pyrohova str., 9;
ph. +380(44) 234-11-08; e-mail: rosin13@ukr.net*

A process of oligarchization of Ukrainian political system as a logical consequence of «perestroika» – the last attempt of modernization is reviewed in this article. Main characteristics of this process are singled out: power concentration within the family circle, dependence of political system upon the geopolitical environment. Here it is determined, that the condition for

survival of oligarchical authorities is the existence of symbiotic «Soviet-neofeudal» methods: business permits and state aids for ruling circle, and at the same time increase of power control over socium, which, by its own, stipulate the disfunctionality of political system.

Key words: *oligarchization, modernization, crisis syndrome of modernization.*